

**МУЗЕЙ ГЕНОЦИДУ «ТЕРИТОРІЯ ПАМ'ЯТІ»  
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА  
ФОНД ПІДТРИМКИ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ  
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД  
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ  
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»;  
ЛОС-АНДЖЕЛЕСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (LOS ANGELES UNIVERSITY)  
(USA);  
АРІЄЛЬСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (ARIEL UNIVERSITY CENTER OF  
SAMARIA) (ISRAEL);  
ЗАХІДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТІМІШОАРИ (WESTERN UNIVERSITY  
OF TIMISOARA) (ROMANIA)**

## **МАТЕРІАЛИ**

**Міжнародної науково-практичної конференції  
«ПРОБЛЕМА ГЕНОЦИДУ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА»**

**(Одеса, 23-24 січня 2025 року)**

**УДК:**

**Проблема геноциду: виклики сучасного суспільства.** Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23-24 січня 2025 р.) 88 с.

**Рецензенти:**

**Готинян Віталія Віталіївна** – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова

**Наумкіна Світлана Михайлівна** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Проблема геноциду: виклики сучасного суспільства» вміщує матеріали, які досліджують концепцію геноциду в творах Рафаля Лемкіна: філософське та правове підґрунтя; культурний геноцид: від доктрини до відповідальності; геноциди ХХ століття та їх вплив на генезу моральних складових людства; геноцидальні практики Російської імперії і їх доктринальне підґрунтя; вплив рішень міжнародних кримінальних трибуналів на колективну пам'ять щодо геноцидів; меморіалізація пам'яті жертв геноцидів; геноцидальний вимір агресії Росії проти України. Рекомендовано для науковців, педагогів, докторантів, аспірантів, студентів.

Ухвалено до друку та розповсюдження мережею інтернет вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 12 від 27 березня 2025 р.)

## **«Проблема геноциду: виклики сучасного суспільства»**

**23-24 січня 2025 року**

### **ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ**

#### **Голова:**

**А. В. Красножон** – ректор Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», доктор історичних наук, професор.

#### **Заступники голови:**

**Копусь Ольга Антонівна** – перший проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», доктор педагогічних наук, професор.

**Музиченко Ганна В'ячеславівна** – проректор з наукової роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», доктор політичних наук, професор.

**Борінштейн Євген Русланович** – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

**Козленко Павло Юхимович** – голова правління Громадської організації «Одеський центр дослідження Голокосту»

Darwinism has consistently been tied to social and ideological agendas that have nothing to do with the "origin of species." The tragedy of Darwinism's history is that it has always looked much wider than biology. And today, Christian opposition to evolution is based on the belief that Darwin's theory undermines traditional values and opens the door to all sorts of evil.

### «References»

1. Herbert Spencer as an Anthropologist by Robert L. Carneiro//The Journal of Libertarian Studies.Vol. V, No. 2 (Spring 1981)
2. Darwin, C. R. 1859. On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life. London: John Murray. [1st edition]
3. Saving Darwin: How to Be a Christian and Believe in Evolution Paperback/ / Karl Giberson/256/ HarperOne; Reprint edition (June 2, 2009)

**Бородай Олександр Дмитрович**, аспірант кафедри філософських і політичних наук, *Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна*

## СВОБОДА ВИБОРУ В УМОВАХ ГЕНОЦИДУ

Свобода вибору в умовах геноциду є складною та багатогранною темою, що поєднує моральні дилеми, соціальний контроль і боротьбу за людяність. Геноцид, як крайня форма дискримінації, може відбуватися як під час збройного конфлікту, так і в мирний час.

Під час геноциду індивіди стикаються з екзистенційними виборами, що впливають на їхнє виживання та моральні цінності. Свобода вибору в умовах геноциду стикається також з низкою моральних дилем, що випливають із екстремальних обставин, у яких опиняються індивіди та спільноти. Основні з них включають. По-перше, виживання проти моральних принципів. Люди змушені обирати між власним виживанням та дотриманням етичних норм. Наприклад, під час Голодомору 1932–1933 років в Україні багато людей опинилися перед вибором: рятувати себе ціною моральних компромісів чи зберігати людяність, ризикуючи життям. (Голодомор 1932–1933 років в Україні : навч. посібник / за ред. С.А. Костя. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 376 с.)

По-друге, лояльність до родини проти лояльності до громади. В умовах геноциду індивіди можуть стикатися з вибором між захистом власної родини та допомогою іншим членам спільноти, що потребують підтримки. Це створює напруження між особистими та колективними обов'язками.

Ще один важливий аспект, що жертви геноциду часто стоять перед дилемою: чинити опір агресорам, ризикуючи негайною смертю, чи підкоритися, сподіваючись на виживання. Цей вибір ускладнюється відсутністю гарантій успіху опору та можливими репресіями проти близьких.

Суттєвою проблемою може виявитись, прагнення збереження людяності в умовах дегуманізації. Геноцид супроводжується систематичною дегуманізацією жертв, що може призводити до втрати моральних орієнтирів. Збереження людяності та етичних цінностей в таких умовах стає серйозним викликом. Такі процеси призвели до появи широковживаного останнім часом терміну «розлюднення» як вимушена, але свідомо втрата людяності, що є реакцією-відповіддю на зовнішню агресію та насильство.

Моральним аспектом є також свідчення проти мовчання. Очевидці злочинів геноциду можуть вагатися між необхідністю свідчити про злочини та страхом за власну безпеку. Мовчання може зберегти життя, але водночас сприяє безкарності злочинців.

Такі моральні дилеми підкреслюють складність вибору в умовах геноциду та вимагають глибокого етичного аналізу для розуміння поведінки людей у таких екстремальних ситуаціях.

Геноцид супроводжується жорстким соціальним контролем, що обмежує свободу вибору індивідів. Під час Голодомору 1932–1933 років в Україні радянська влада намагалася контролювати український національний процес шляхом безпосередньої участі в ньому. Це призводило до дегуманізації та знищення національної ідентичності.

Соціальний контроль – це механізм, за допомогою якого влада чи домінуюча група забезпечує контроль над поведінкою інших, використовуючи примус, страх, пропаганду чи інші методи. В свою чергу дегуманізація – процес, під час якого людей позбавляють їхньої людяності, розглядають як об'єкти або "менших" істот, що виправдовує насильство чи дискримінацію.

У контексті геноциду ці явища взаємопов'язані, оскільки соціальний контроль використовується для маніпуляції суспільством, тоді як дегуманізація знижує моральні бар'єри щодо насильства.

У геноцидах соціальний контроль виконує функцію регулювання поведінки жертв і переслідувачів через обмеження автономії особистості. Жертви геноциду живуть у постійному страху через погрози розправи, що паралізує їхню здатність до опору чи активного вибору. Наприклад, під час Голокосту будь-які спроби втечі з концентраційних таборів каралися негайною смертю.

Пропаганда та контроль медіа створюють викривлену реальність, у якій жертви позбавлені можливості критично осмислювати те, що відбувається, і приймати обґрунтовані рішення. До прикладу, нацистська пропаганда зображувала євреїв як «загрозу», виправдовуючи насильство проти них.

Влада створює роз'єднання між жертвами через систему привілеїв або диференціацію прав, змушуючи їх обирати між власним виживанням і солідарністю з іншими. Класичним прикладом може виступати той факт, що в Руанді 1994 року міжгрупова ворожнеча між тутсі та хуту стимулювалася пропагандою та соціальними поділами.

Дегуманізація створює умови, за яких жертви геноциду розглядаються як "менш цінні", що виправдовує жорстокість. Цей процес має кілька наслідків. Жертви втрачають свою ідентичність і стають частиною "знеособленої маси". У

нацистських концтаборах в'язням замінювали імена на номери, що знижувало їхню самоповагу та можливість асертивних дій. Коли люди дегуманізуються, їхні права більше не сприймаються як значущі. Це сприяє насильству та усуває моральні дилеми у виконавців злочинів. Жертви стикаються з такими умовами існування, які руйнують їхню гідність (фізичні тортури, насильство, голод). До прикладу, під час Голодомору в Україні (1932–1933) люди дегуманізувалися через пропаганду, яка таврувала їх як "куркулів" чи "ворогів народу".

У ситуаціях, де свобода вибору суттєво обмежена, жертви та переслідувачі стикаються з певними моральними дилемами. Так, жертви змушені вирішувати, чи дотримуватися моральних норм, допомагаючи іншим, чи зосередитися виключно на власному виживанні. Також дегуманізованим жертвам важче організовувати опір через втрату єдності та індивідуальної мотивації. Виконавці геноциду часто стикаються з вибором: підкорятися наказам чи ризикувати власним життям через відмову. Але, незважаючи на суворий соціальний контроль та дегуманізацію, у багатьох випадках люди знаходили можливість зробити вибір на користь гуманності. Так, можна згадати такі приклади опору, як організація польськими євреями Варшавського гетто-повстання у 1943 році. Також під час Голодомору українські селяни знаходили способи переховувати зерно від радянських активістів.

Загально відомими є також акти солідарності. Відомі випадки, коли люди, навіть ризикуючи життям, рятували інших. Наприклад, Оскар Шиндлер рятував близько 1200 євреїв під час Голокосту.

Отже, соціальний контроль та дегуманізація в умовах геноциду суттєво обмежують свободу вибору, створюючи умови, за яких індивідуальні та моральні рішення стають майже неможливими. Однак навіть у таких умовах людяність та свобода вибору можуть проявлятися через акти опору, солідарності та моральної сили. Свобода вибору в умовах геноциду є обмеженою, але не зникає повністю. Моральні дилеми, соціальний контроль та дегуманізація створюють складні умови для прийняття рішень, проте боротьба за людяність залишається можливою навіть у найскладніших ситуаціях.

#### **Список використаних джерел:**

1. Browning, C. R. *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. Harper Perennial, 1993.
2. Glover, J. *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century*. Yale University Press, 2001.
3. Jones, A. *Genocide: A Comprehensive Introduction*. Routledge, 2010.
4. Голодомор в Україні: документи та матеріали (1932–1933). Український інститут національної пам'яті, 2008.

**Петінова Оксана Борисівна**, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, *Університет Ушинського, м. Одеса, Україна*

## **ГЕНОЦИД ЯК ВИКЛИК МОРАЛЬНИЙ ПРИРОДІ ЛЮДСТВА: ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ ПРО ЗЛО, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ГУМАНІЗМ**

Геноциди ХХ століття — Голокост, Голодомор, геноцид у Руанді, Вірменський геноцид та інші — залишили глибокий слід у свідомості людства, ставши символом масового зла. Ці події спонукають до переосмислення природи людського зла, концепції відповідальності та значення гуманізму. Філософське осмислення цих трагедій дає змогу зрозуміти, як вони вплинули на генезу моральних складових людства та чи здатне суспільство виробити імунітет проти подібних злочинів у майбутньому.

Геноцид, як прояв системного насильства, порушує етичні та антропологічні основи гуманізму. Філософи, зокрема Г. Арендт, розглядали феномен «банальності зла» на прикладі Голокосту, показуючи, що геноцид не завжди пов'язаний з патологією окремих особистостей. Масове зло виникає тоді, коли люди перестають осмислювати свої дії та беззастережно виконують накази. Г. Арендт відзначала, що навіть за найтемніших часів ми маємо право сподіватися бодай якогось промінця, не стільки від теорій та понять, скільки від непевного, мерехтливого і незрідка кволого світла, котре дехто в своєму житті і праці, засвідчує за будь-яких обставин і котрим осяває визначений йому на землі строк. У книзі «Айхман в Єрусалимі» [3], яка створена на основі матеріалів судового процесу 1961 року над нацистським лідером Адольфом Айхманом, докладно проаналізовано події Голокосту в різних європейських країнах та розглянуто роль А. Айхмана, нацистського лідера, у здійсненні плану «остаточного розв'язання єврейського питання».

Також Е. Левінас наголошував на важливості етичного відповідальності перед іншим [2]. У контексті геноциду втрата діалогу та дегуманізація групи «інших» стають ключовими факторами, що легітимують злочини проти людства. Оригінальна філософія «Іншого» Е. Левінаса дає змогу переглянути проблему критики суб'єкта в етиці. Подолання чи обхід цієї проблеми допоможе етичній думці протистояти політичній редукції. В інтерпретації левінасівської спадщини варто зважити не лише на витоки цієї думки з феноменологічної традиції, а й звернути увагу на її рецепцію та подальший вплив [6, с. 50].

Однією з центральних проблем філософської етики у контексті геноцидів є питання відповідальності. К. Ясперс у своїй праці «Питання провини» (1946) запропонував розрізняти чотири рівні провини: кримінальну, політичну, моральну та метафізичну. Геноцид як злочин виходить за межі особистої провини, покладаючи моральну відповідальність також на суспільство, яке потурає чи байдуже сприймає насильство [1].